

מעורבות היהודים באזורנו בייצור וסחר בגבינות בין השנים 1000 ל-1600

יונל רוזנטל וברוך רוזן

המעבדה לחקר החלב ומוצריו, מינהל המחקר החקלאי, מרכז וולקני, בית דגן

מסמכים מהתקופה הנסקרת כאן נתגלו ב"גניזת קהיר", חדר שהיה סמוך לבית הכנסת המקומי, בו אוחסנו מסמכים כדי לשמרם מפני חילול השם שבהשמדתם. היות וכניסת החדר טיחה, החדר נשכח עד 1890, כאשר נתגלה במקרה לרגל עבודות שיפוצים.

מסמכים מה"גניזה" מספרים על יהודי, אשר התגונן כנגד האשמה, שהשכיר את שורו למוסלמי כדי לשאוב בשבת מים להשקיה, ועל אחר אשר דאג להזין את צאנו בקטניות לפני שהוציאו למרעה בשבת, על מנת למנוע ממנו "לעבוד" בחיפוש מזון כבימי חול. כמובן, שחליבה בשבת היתה אסורה. לכן, היהודים הקימו שותפויות עם מוסלמים שבהם אחד (היהודי) השקיע את ערך הבהמות, והשני (המוסלמי) את ערך העבודה. יש לזכור שבאמצע המאה ה-10, זוג שוורים, וכנראה גם בקר מניב חלב, עלה כ-15 "דינרים גדולים", סכום שהיה שווה לערך של בית צנוע.

כאמור, היהודים סחרו בגבינות. גבינה מופיעה בהתכתבות המסחרית בין משה בריהודה החזן המגרי, תושב סיציליה, וחסן הכהן בר סלמאן מפסטאט (קהיר). גם הסוחר מאלכסנדריה כ'לוף בן זכריא אלאשקר, במכתבו מ-30 לספטמבר 1030, מדווח ליוסף בן יעקב בן עוכל מפסטאט על הגעת "...אוניה קטנה מבירת סיציליה, לאחר 29 ימים בים עמוסה בגבינה". אחד מבניו של מוסי תאהרתי מאלמהדיה, בשם ברהון או יוסף, כתב לאל נהראי בן ניסים מפסטאט, בשנת 1050, על הגעת אוניה עמוסה בסחורה מסיציליה שבה "...סלים, לנו וליוסף בן ינוני, עם גבינה על חשבוננו..." (6). במכתבו מסוף שנת 1130, כותב יוסף בן אברהם מתימן לאברהם יזו מהודו: "...אני שולח לך... בסלסלה קטנה 7 חריצי גבינה כשרה..." (5). בשנת 1050, העיד אהרון הכהן בן עמרם עדות בכתב ידו

בארצות אגן הים התיכון של ימי הביניים התקיים ייצור ומסחר ער בגבינות, אשר בגלל יציבותן סיפקו מזון מצוין לתקופת החורף, בפרט לאזורים מרוחקים. לדוגמה, חוקי תזונת הימאים של ונציה בתחילת המאה ה-14 (שנים 1302-3), שהיו אופייניים לתקופתם, כוללים גבינה במנות המזון היומיות של צוותי האניות (1). הרופא עבדול עטיף אל בגדי השאיר פירוט מזונה של אוכלוסיית מצרים בתקופת סאלדין: "העם מתקיים בדרך כלל על... דגים, בצקים וגבינה..." (2). אזור דמיאטה שבמצרים התחתונה התפרסם בתקופה ההיא בגידול "הצאן הטוב בעולם" והפך מרכז לתעשיית גבינה. היות וכנראה הייצור המקומי לא הספיק, המחסור סופק על ידי ייבוא מארץ ישראל וגם מאיי סיציליה וקנדיאה (כרתים) (3). האזורים ההרריים של איי הים התיכון המשופעים במרעה טבעי היו מקום אידיאלי לגידול עדרי צאן, עזים ובקר לייצור חלב, גבינה וחמאה (4). העיר אלכסנדריה שימשה מעין מרכז הפצה לסחורה שיובאה לארצות האזור, וגם לאזורים מרוחקים יותר כגון תימן ואפילו הודו (5). יש לציין, שהגבינה נמנתה בין פרטי הסחר מאירופה לארצות האיסלם בו היו מעורבים יהודים (3).

היחס של היהודים לחלב ומוצריו נגזר מהאיסור התנ"כי "לא תבשל גדי בחלב אמו" (שמות כג, 19, לד 26, דברים יד 21), ומחוקי ההלכה הקובעים לא לבשל, לא לאכול ולא להנות בכל צורה שהיא מעירוב חלב עם בשר, והמגדירים במדויק את דרישות הכשרות לגבי החלב. כמו כן, האיסור על עבודה בשבת שחל על אנשים וחיות מבויתות כאחד (שמות כ 10), הקשה על היהודים לגדל משק חלב. לכן, זה לא מפתיע שמסמכים יהודים שמקורם בלבנט ההיסטורי מראים מאפיינים אתניים משורשים במסורת שנמשכה יותר מאלף שנה. אלפי

ופרט השעה אשר בו נכתב עדותם, ושם האיש המקפא הגבינות בכשרות בקיבת ישראל כדן רז"ל חכמינו, ושיובא מכתב עדותם תוך ג' ימים מעשיית הגבינה, ואז תימכר הגבינה בהכשר, ובלעדי זה לא יורשה שום יהודי לקנותה... אליאו קפשאל בן הנ"ר משה ז"ל, הנמצא כהיום מנהיג לקהלתנו... לגדור את הפרצה... ולהחזיק את בדק הבית בדלתים וברית... שמהיום והלאה שום בר ישראל לא יורשה לקנות חמאה וחלב, אם לא יעיד בה ישראל מוחזק לכשרות שלא נעלם מעינו או לא יצא משמירתו ביד הגוי, ועל כי השומרים אשר הולכים בחליבה וגיבון ילינו החלב ביד הגוי בלי חותם...". התקנות גם מתעדות "שפעם אחד הביא גוי אחד חלב מבלי שמירה מעולה כדת וכמנהגי וגדרי חכמי קנדיאה ורבינה ז"ל, שתקנו בענין שמירת החלב והגבינה, והיה מוכר ליהודים, ושמע הדבר מהד"ר מאיר אשכנזי ז"ל, וכעס והלך לקראת הגוי מוכר החלב הנ"ל, ופרע את הגוי בעד כל החלב שהיה לו ביורה, ואחר כך צוה לגוי ושפכו על הארץ, והכריז גם כן לשופכו כל היהודים שקנאוהו".

בגלל דרישות הדת לגבי חלב וגבינה, נוצר דגם של מעורבות יהודית בתעשייה זאת אשר התקיים לאורך מאות שנים: איסוף החלב מעדרים בבעלות של יהודים וגם לא-יהודים אך רק מאלה אמונים בהתנהגותם, ועיבודו למוצרים על ידי יהודים. גם מסמכים מהמאה ה-16 מבתי הדין המוסלמים של ירושלים העותמאנית (10), רשמו מחלוקות קשורות לייצור ושיווק גבינות. לדוגמה, במשך שנים רבות, יהודי ירושלים יצרו סוג של גבינה ומכרוהו לתושבי העיר. בשנת 1556, הרשויות התורכיות אישרו לשמואל בן זוכר למכור גבינה רק בין חומות העיר ולא בכפרי הסביבה, באיום של קנס וענישה. היות וכמות החלב שבין החומות לא הספיקה לכל האוכלוסיה היהודית, שנה מאוחר יותר הקאדי של ירושלים איפשר לשני יהודים, אברהם בן עבד ומשה בן יעד לייצר גבינה עבור הקהילה, גם בכפרי הסביבה. כאשר בריונים מקומיים דרשו מיהודים דמי חסות ושוחד, הקאדי, באישור הסולטן, קבע מחדש

ש"יפת בן משולם מוליך 30 רוטל גבינה מירושלים למצרים. הוא מהקראים שבסמרתקה, והגבינה מתוצרת הר הזיתים. שלושה עדים, ובהם כתב התעודה, מעידים שהגבינה כשרה למאכל הרבניים (7). לבסוף, יש לציין שאחד ממסמכי "הגניזה" מתקופה הממלוכית, המזכיר חוזה שותפות לייצור וסחר בגבינות, מציין מס בשם "חסיבה" אשר יש לשלם למפקח השוק ("המוחטסיב") (3).

יחסים הדוקים היו בין קהילות מצרים וכרתים. תלמידים וחכמים מקנדיאה התחנכו וחיפשו הדרכה ועצה בישיבות במצרים. מובן שגם קשרי המסחר פרחו. בהתכתבות משנת 1484 שבין אלי בר אליקים מקנדיאה ומשה בר יהודה מאלכסנדריה, העוסקת במשלוח של יין וגבינה מכרתים למצרים, מתבקשת הקפדה יתרה על כשרות הגבינה כי בעבר היו בעיות בעניין זה: "בעניין זה... אחד בשם שבתאי הולך גבינה למצרים וטען שמן היהודים קנה, וחקרו על הדבר ונמצא שקר, והעניש אותו מה"ר יוסף הנגיד זצ"ל ומכר הגבינה לגויים" (8). גם התקנות הקדומות של יהודי קנדיאה משנת 1363 (9) עוסקות בהרחבה בנושא: "אנשי קשטילנובו, אנשים ריקים ופוחזים באין תורה ומצוה, תועים בשכר, חולפים חק ומנתקים מעליהם עול תורתנו ועול פרושיה כאשר קבלנו מתורה שבעל פה מרז"ל חכמי אמת רז"ל, ואלה בני קשטילנובו מביאים גבינה שקנו מן הכפרים אשר בהרים וגבעות, ומכרים הגבינה הטמאה ההיא לקהל בחזקת גבינה ישראל טהורה, והמטמאים הנפשות הטהורות אשר בקהלתנו ובקהלת ישראל אשר בשאר המקומות, ומוכרים הגבינות האסורות לסוחרים, וכדי בזיון וקצף, בהיות זאת התקלה... רצינו לגדור הפרצה הזאת. הסכמנו ופסקנו בלב אחד בקנס ברכה... שמן היום הזה והלאה לא יורשה שום יהודי, הן נכרי הן תושבי בקהלתנו, לקנות גבינות משום יהודי מאנשי קשטילנובו או ממי שקנה משם למכור בקהלתנו, אם לא התאמת מקודם לשבעת הממונים מטובי קהלתנו אשר ימצאו בקהלתנו בכל זמן או לקצתם, בעדות ברורה, שהגבינה היא מכפרם, ובאיזה יום נעשו, ובכמה לחודש,

בשנת 1570 את זכות היהודים לסחור בגבינה. "המחוטסיב", אשר קבע מחיר אחד למוסלמים ומחיר שני גבוה יותר ליהודים. כאן, בדומה ליהודית בידיים יהודיות היתה הבטחת הכשרות, היו גם מוסלמים אשר קנו גבינה מיהודים. מחיר הגבינה, בדומה למזונות אחרים נקבע על ידי הכשרים.

ספרות

1. F.C. Lane, "Venice and History", The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
2. E. Ashtor, An Essay on the Diet of Various Classes in the Medieval Levant, in "Biology of the Man in History", Selections from the Annales, Économies, Sociétés, Civilisations, R. Forster and O. Ranum (eds.), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1975, 125-162.
3. S.D. Goitein, "A Mediterranean Society", vol. I Economic Foundations, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1967.
4. F. Braudel, "The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II", Harper Torchbooks, Harper & Row, Publishers, 1972.
5. S.D. Goitein, "Letters of Medieval Jewish Traders", Princeton University Press, 1973, p. 196.
6. M. Ben-Sasson, "The Jews of Sicily 825-1068", Oriens Judaicus, Series I, Vol. I, Ben-Zvi Institute, Jerusalem 1991 (most of the sources in this volume originated in the Cairo Geniza) pp. 159, 228.
7. M. Gil, "Palestine during the First Muslim Period (634-1099)", part II, Cairo Geniza documents, Tel Aviv University and the Ministry of Defence-Publishing House, Tel Aviv 1983, p. 564.
8. M. Baniahu in "The A. M. Haberman Memorial Volume", Z. Malachi (ed.), Haberman Institute for Literary Research, 1983, p. 255-263.
9. E.S. Artom and H.M.D. Cassuto (eds.), "Statuta Iudaeorum Candiae", omus I, Mekize Nirdamim, Jerusalem 1943.
10. A. Cohen and E. Simon-Pikali, "Jews in the Moslem Religious Court, Society, Economy and Communal Organization in the XVIth Century, Documents from Ottoman Jerusalem", Yad Izhak Ben-Zvi, Jerusalem, 1993, pp. 262-297.

"משק הבקר והחלב"

הגיעה העת לחדש את דמי החתימה עבור קבלת החוברות של "משק הבקר והחלב" – כולל חוברת אחת של "חקר ומעש", חוברות הסיכומים בעברית ולועזית, וכל חומר מודפס נוסף כפי שיוחלט מדי פעם – לשנת 1996. מאחר שעלות הוצאת החוברות גדלה אף מעבר לאינפלציה, סוכם להעלות את דמי המנוי ל־77 ש"ח כולל מע"מ. אם ברצונכם לשנות את מספר העותקים, עליהם הייתם חתומים בשנה שחלפה, יש להודיע על כך למשרד המ"ב בהקדם. היה ולא נתקבלה הודעה על שינוי, נראה זאת כאישור למספר עותקים כמו בשנה שעברה. אנא, דאגו לתשלום דמי המנוי עד סוף חודש ינואר, על מנת להבטיח הופעתו הסדירה של "משק הבקר והחלב" ומשלוח החוברות למנויים במועד.

המערכת